

**ІНСТИТУТ АРХІВОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ЯК ІНСТИТУЦІЯ ПАМ'ЯТІ**

Аналізується стан вітчизняної академічної архівної галузі в контексті формування історичної пам'яті. Розглянуто зміст і склад документів архівного фонду Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерела національної пам'яті.

Ключові слова: національна пам'ять, установи пам'яті, архівний фонд, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Архіви, музеї, бібліотеки виступають своєрідним арсеналом національної пам'яті, виконуючи різні функції, серед яких – охоронно-зберігаюча, науково-дослідницька, а також збереження і відтворення історичної пам'яті, яка є провідною. Архіви слугують інструментом державної політики забезпечення консолідації та розвитку українського суспільства, підвищення рівня його історичної свідомості та культури, утвердження власної ідентичності, відновлення та збереження національної пам'яті.

Мета цієї роботи полягає у висвітленні стану вітчизняної академічної архівної галузі у контексті формування історичної пам'яті, а також дослідження змісту і складу документів архівного фонду Інституту архівознавства НБУВ як джерела національної пам'яті. В останні десятиліття окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в працях Г. Боряка [5], Л. Дубровіної [1], В. Кучмаренко [8], І. Матяш [2; 9], С. Старовойт [10; 11], Л. Яременко [13–16] та ін. [4; 7]. Однак у цілому проблема потребує подальшого вивчення.

Писемні джерела, які містяться в архівних, музейних, бібліотечних фондах, є унікальними за змістом, різноманітними за типом та характером і складають невід'ємну частину духовної спадщини українського народу [2, с.15]. 13 грудня 2001 р. прийнято нову редакцію Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», який регулює суспільні відносини, пов'язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням документальної частини культурної спадщини та інформаційних ресурсів України [1, с. 3–4].

У контексті вивчення джерел збагачення національної пам'яті України важливою видається норма Закону України «Про культуру», яка визначає право громадян на доступ до культурних цінностей та культурних благ, а саме: користування документами Національного архівного фонду, ознайомлення з музейними колекціями, користування фондами бібліотек. Дуже важливою з точки зору демократизації соціальної комунікації є заборона вилучення друкованих видань, вихідних матеріалів фільмів та фонограм, інших мистецьких

і літературних творів, пам'яток з бібліотечних, музейних, архівних фондів, фільмофонду, знищення культурних цінностей з ідеологічних чи політичних міркувань [6, с. 168].

Згідно із нормативними актами, документи, утворені в результаті діяльності Національної академії наук України, є складовою частиною Національного архівного фонду. Архівний фонд (АФ) НАН України є унікальним інформаційним джерелом з історії науки та культури України, наукової і творчої діяльності її видатних представників. Документальні ресурси фонду дають можливість дослідити процеси організації, проведення, координації та виконання наукових досліджень вищою державною науковою організацією – НАН України, з фундаментальних і прикладних проблем природничих, технічних і соціогуманітарних наук, простежити посилення впливу на інноваційний розвиток економіки, освіти і культури в Україні. Нині обсяг АФ НАН України складає понад 1,5 млн. одиниць зберігання, що знаходяться в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; Президії НАН України; регіональних наукових центрів; понад сотні науково-дослідних інститутах, їх відділеннях і філіях; обсерваторіях; спеціальних конструкторсько-технологічних бюро; науково-технічних і науково-виробничих центрах; дослідних заводах і виробництвах; заповідниках, ботанічних садах і дендрологічних парках; музеях [3, с. 5].

На сьогодні фондоутримувачами АФ НАН України з правом постійного зберігання документів визначені наступні підрозділи наукових установ Академії: Інститут архівознавства та Інститут рукопису НБУВ; Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника; Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка; Відділ фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського; Науковий архів Інституту археології, музеї установ НАН України [1, с. 34–35]. Постійно зберігають документи також 16 музейних кімнат, створених в інститутах НАН України. До музейних фондів входять окремі документи, в основному ілюстративні, з історії та визначних дат діяльності установи, особові документи видатних вчених – засновників цих інститутів, зокрема Д. Заболотного, О. Богомольця, О. Палладіна, Є. Патона та інших. У наукових архівах Президії та установ НАН України відклалася науково-організаційна та управлінська документація з питань їх створення, діяльності та організації, і проведення наукових досліджень, первинна та підсумкова науково-дослідна документація та документація з особового складу. У контексті досліджуваної проблеми досить важливим є поєднання зусиль академічних архівних установ, що виконують функцію збереження історичної пам'яті, у якісному та оперативному доведенні інформації до дослідників історії України.

Архівні підрозділи НАН України утримують унікальний комплекс документальних джерел з історії України, який формується шляхом збирання особових документів видатних діячів науки, культури, освіти, церкви,

державних та громадських діячів, окремих документів, колекцій, фондів наукових, навчальних, просвітницьких, церковних та інших установ, товариств, первинних наукових документів, зібраних під час археологічних та етнографічних експедицій з метою проведення наукових досліджень. До складу їх фондів входять унікальні документи на глиняних табличках та папірусах (V ст.); пергаментях (IX–XIX ст.); колекції рукописних книг (IX–XVIII ст.); записи дум, псалмів, інструментальних творів від кобзарів та лірників, єврейського фольклору, інших музичних творів на фоноваликах та записи українського фольклору на магнітних стрічках, значна частина яких переведені на сучасні носії інформації; негативи про археологічні дослідження у 20–30-х рр. XX ст.; документи українських письменників, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, художників, композиторів XVII–XX ст., видатних вчених понад 20 напрямів науки, що розвивалися в Академії наук з 1918 р. тощо [3, с. 7].

АФ НАН України постійно поповнюється. Лише за 2012 р. було схвалено та погоджено 8160 справ на науково-організаційну, управлінську, науково-дослідну документацію та документацію з особового складу 41 установи НАН України (86 описів документів). Схвалено 23 описи на документи 16 особових фондів видатних вчених загальною кількістю 2679 справ, що включають 19665 документів. Загалом, за 2012 р. до складу АФ НАН України було включено 10839 одиниць зберігання (згідно зі звітом про роботу Експертно-перевірної комісії НАН України за 2012 рік).

Формування АФ НАН України розпочалося з моменту утворення Української академії наук 14 листопада 1918 року. На сучасному етапі його розвитку продовжується збирання та зберігання архівних матеріалів академічних установ, рукописів вчених і діячів культури та інших матеріалів, що мають наукову, культурну й історичну цінність. Але впродовж значного періоду (фактично – до 1960-х років, коли був створений Центральний науковий архів (ЦНА) АН УРСР і почалося впровадження державної системи обліку, зберігання та опрацювання наукової документації) установи Академії наук як відомчої організації фактично залишалися без єдиних засад методичного та нормативно-інструктивного забезпечення формування документального фонду, його обліку та використання. Лише у 1960-х рр. постало питання про необхідність створення в структурі АН УРСР спеціальної установи, на яку покладалося б здійснення функцій формування та управління АФ АН [8, с. 8–15].

Постановою Бюро Президії АН УРСР від 06.03.1968 № 105-Б було створено Центральний науковий архів АН УРСР, з основними завданнями – здійснення методичного керівництва у питаннях науково-технічного впорядкування, зберігання, обліку і використання документів академічних установ і організацій, особових документів академіків, членів-кореспондентів і видатних вчених АН; контролю за станом документування наукової та організаційної діяльності академічних установ. Згодом постановою Бюро Президії АН УРСР від 04.01.1984 № 5-Б ЦНА перетворений на Відділ архівних фондів Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) АН УРСР, а за постановою Президії

АН України від 09.09.1992 № 241 та наказом директора ЦНБ імені В. І. Вернадського від 30.09.1992 № 8 отримав статус науково-дослідного підрозділу ЦНБ та сучасну назву – Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [3, с. 5–15].

На сьогодні Інститут архівознавства (ІА) Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського є головним архівним підрозділом у системі НАН України з питань формування, обліку, зберігання й використання документів АФ НАН України. Архівний фонд ІА НБУВ містить інформацію з усіх аспектів діяльності Національної академії наук України від часу її створення як провідної наукової установи України до сьогодні. Фонд почав формуватися у 1969–1970 рр. з документів особового походження видатних вчених України. Станом на 1 січня 2013 р. в ІА НБУВ нараховується 417 фондів, з яких – 399 фондів особового походження, 4 колекції документів та 14 фондів установ загальною кількістю понад 60 тис. одиниць зберігання, які хронологічно охоплюють період 1718–2011 рр.

Документальний масив архівних фондів ІА НБУВ складається з двох частин – документів академічних установ та документів особового походження вчених НАН України. Документами особових архівних фондів вчених НАН України представлено понад 20 наукових напрямів, декілька наукових шкіл, історія створення та діяльності НАН України. Серед особових фондів, які зберігаються в ІА НБУВ, чільне місце посідають документи президентів АН України: В. Вернадського, президента АН України у 1918–1921 рр. (ф. 34); Д. Заболотного, який обіймав цю посаду в 1928–1929 рр. (ф. 37); О. Богомольця (1930–1946 рр.) (ф. 36); Б. Патона, президента АН УРСР від 1962 р. (ф. 35) [8, с. 8–15]. Також особливо цінними є документи фондів перших академіків. Майже в усіх фондах представлені наукові праці вчених (монографії, брошури, статті) та робочі матеріали до них, доповіді та виступи на конференціях, симпозиумах, семінарах, рецензії на праці інших осіб чи праці фондоутворювачів, документи біографічного характеру та з діяльності вчених (наукової, науково-організаційної, видавничої, громадської, політичної), фотодокументи та листування, характерною ознакою якого є дуже широке коло адресатів і кореспондентів – науковців з усього світу. Вагоме біобібліографічне та джерелознавче значення мають документи з історії України та розвитку окремих галузей знань, зібрані вченими і представлені у фондах [3, с. 5–8].

Гуманітарний напрям досліджень Академії представлено документами учених – істориків В. Бузескула, І. Гуржія, К. Гуслистого, П. Клименка, В. Клокова, Ю. Кондуфора, М. Петровського, А. Скаби, М. Супруненка, С. Юшкова. Документи фондів Б. Бабія, В. Корецького, І. Малиновського, В. Гордона широко висвітлюють становлення юридичної науки на теренах України; роботу окремих комітетів, конференцій та семінарів ООН з різних питань міжнародного права та участь у цій роботі українських учених. Інші гуманітарні науки представлено фондами філологів І. Білодіда та Е. Співака; філософів Д. Острянина, В. Куценка, В. Шинкарука; економістів П. Багрія,

П. Лященко, П. Першина, О. Шліхтера, С. Ямпольського, Л. Яснопольського, І. Лукінова та М. Птухи [15, с. 446; 16, с. 238–242].

Серед особових фондів учених у галузі точних та природничих наук слід відзначити фонди засновників наукових шкіл математиків В. Глушкова, М. Крилова та С. Бернштейна; фізиків В. Данилова, В. Лашкарьова, Н. Моргуліса та А. Слуцкіна; фізико-хіміка О. Бродського, хіміка А. Бабка, ліхенолога А. Окснера; мікробіолога М. Підоплічка; учених у галузі медицини М. Губергриця, М. Амосова, Р. Кавецького, Н. Пучківської та інших. Представлено у фондах Інституту також документи учених – авторів визначних відкриттів, засновників теорій та нових наукових напрямів: О. Ферсмана, О. Фоміна, М. Холодного, В. Дроботька, О. Петрова, М. Дейгена, А. Яковкіна, М. Корноухова, Г. Павленка, Є. Патона, В. Ройтера, Г. Деркача, С. Орлова, Є. Шилова. Дослідження геологічної будови України, її корисних копалин та нафто- і газоносних родовищ знайшли відображення у документах геологів Б. Чернишова, В. Бондарчука, О. В'ялова, Г. Доленка, В. Кітика, Є. Лазаренка, В. Порфир'єва, С. Родіонова, В. Лучицького, А. Дубяньського; геофізиків В. Соллогуба та С. Субботіна, гідрогеолога К. Макова; петрографа І. Усенка [14, с. 238–242; 15, с. 446].

Архівний фонд Інституту архівознавства постійно поповнюється новими документами особового походження – дійсних членів, членів-кореспондентів АН, вчених – засновників наукових шкіл та нових наукових напрямів, авторів визначних наукових відкриттів. Лише за 2011–2013 рр. архівний фонд Інституту архівознавства поповнився документами особових фондів відомих українських учених М. Аганіна, Д. Альперна, Ф. Белянкіна, П. Борзяка, Л. Булаховського, П. Василенка, В. Грезе, А. Гродзінського, Б. Гнеденка, О. Давидова, О. Динника, В. Доліна, Г. Ковтуна, П. Костюка, М. Крейна, О. Кремньова, О. Кухтенка, Ю. Ліпатова, О. Маркевича, Л. Марковського, П. Недбайла, О. Онищенко, Т. Петіпі, П. Родіна, М. Савчука, В. Скопенка, С. Серенсена, В. Тульчинської, М. Тюленєва, В. Цесевича, І. Чиженка, М. Шпака, М. Щербака, О. Ясникова.

Крім цього, у 1991 р. до ІА НБУВ надійшли документи репресованих учених України, які складають окрему колекцію № 257 – «Документи вчених України, репресованих у 30– 50 роках ХХ ст.» (420 справ). До колекції ввійшли документи акад. С. Єфремова, А. Кримського, С. Семковського, В. Ганцова, П. Демчука, В. Доги, В. Дурдуківського, М. Слабченка, а також Вінницької філії Всеукраїнської народної бібліотеки. В ІА НБУВ також зберігаються документальні звукозаписи, які надійшли від Президії НАН України. Це – фонозаписи нарад секції біологічних та сільськогосподарських наук за 1956 р., засідань Президії АН України за 1969–1980 рр. тощо [13, с. 494–505; 15, с. 446].

У цілому, архівні фонди Інституту архівознавства за своїм складом і змістом є цінним інформативним та документальним джерелом, важливою складовою наукового забезпечення формування політики національної пам'яті.

Архівні фонди суттєво доповнюють інформацію щодо історичної національної пам'яті. Документи фондів Інституту архівознавства НБУВ відтворюють розвиток української науки протягом ХХ ст., особистий внесок видатних вчених НАН України, широкі міжнародні наукові зв'язки, містять документи з історії України колекційного характеру тощо. Водночас Інститут архівознавства виступає як установа пам'яті, що виконує основну місію – збирає, зберігає та створює умови для використання інформації, що міститься у документальній спадщині українського народу. Діяльність установи, що спрямована на комплектування, науково-технічне опрацювання, зберігання, використання архівних фондів, що відклялися в Інституті, є певною мірою однією з основних форм увічнення пам'яті досягнень українських вчених, академічної науки.

Список використаних джерел:

1. Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України: Збірник законодавчих актів, нормативних і методичних документів з архівної справи і діловодства / Авт.-уклад. Л. А. Дубровіна; голова редкол. О. С. Онищенко. – К., 2002. – 169 с.
2. Архівні установи України: Довідник. – Т. 2: Наукові установи, музеї, бібліотеки: у 2 кн. Кн. 1 / Упор. С. Артамонова, А. Майстренко та ін. – К., 2010. – 604 с.
3. Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник / О. С. Онищенко (відп. ред.). – К., 2008. – 448 с.
4. Бернат А. Архіви, бібліотеки, музеї – інститути суспільної пам'яті / Анджей Бернат // Архіви України. – 2004. – № 2–4. – С. 37–44.
5. Боряк Г. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка»: архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 347 с.
6. Закон України «Про культуру» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.
7. Козлов В. П. Музеи, библиотеки, архивы в системе исторической памяти / В. П. Козлов // Отечественные архивы. – 2004. – № 6. – С. 71–75.
8. Кучмаренко В. А. Архівний фонд Національної академії наук України: історія, сучасний стан, зміст і склад документів / В. А. Кучмаренко, Л. М. Яременко // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 8–15.
9. Матяш І. Б. Установи пам'яті: поняття, місія, тенденції / І. Б. Матяш // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 7–18.
10. Старовойт С. В. Особові фонди вчених НАН України у Інституті архівознавства НБУВ: нові надходження / С. В. Старовойт // Пам'ятки: археографічний щорічник. – 2009. – Т. 10. – С. 197–212.
11. Старовойт С. В. Проблемы формирования архивных фондов личного происхождения и научного описания документов в условиях современности /

С. В. Старовойт // Архив Академии наук – достояние национальной и мировой науки и культуры. Материалы международной научной конференции, Москва, 10–14 ноября 2008 г. – М.: Архив РАН, 2009. – С. 414–427.

12. Українська архівна енциклопедія / Ред. кол.: І. Б. Матяш (голова), І. Н. Войцехівська, Л. А. Дубровіна та ін. – К.: Видавництво «Горобець», 2008. – 881 с.

13. Яременко Л. М. Архивная система Национальной академии наук Украины: история, структура, состав документов / Л. М. Яременко // Архив Академии наук – достояние национальной и мировой культуры. Материалы международной научной конференции, Москва, 10–14 ноября 2008 г. – М.: Архив РАН, 2009. – С. 492–506.

14. Яременко Л. М. Документні ресурси Архівного фонду НАН України в інтернет-середовищі: можливості використання та трансформації / Л. М. Яременко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 24. – К., 2009. – С. 127–138.

15. Яременко Л. М. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Л. М. Яременко // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 446–447.

16. Яременко Л. М. Архівний фонд Національної академії наук України – національний архів української науки / Л. М. Яременко // Дванадцята Всеукраїнська конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів: Матеріали конференції, Київ, 20 травня 2007 р. – К., 2007. – С. 237–242.

Березовский О. Н. Институт архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского как институция памяти

Анализируется состояние отечественной академической архивной отрасли в контексте формирования исторической памяти. Рассмотрено содержание и состав документов архивного фонда Института архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского как источника национальной памяти.

Ключевые слова: *национальная память, учреждения памяти, архивный фонд, Институт архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.*

Berezovsky O. M. The Institute of Archives of Vernadsky National Library of Ukraine as an institution memory

A condition of native academic archival field in the formation context of historical memory is analyzed in the article. Contents and layout of documents of Archive fund of the Institute of Archives of Vernadsky National Library of Ukraine as a source of national memory are studied.

Keywords: *national memory, memory establishments, archive fund, the Institute of Archives.*